

MEZÍTÁBAS EMLÉK

Írta POSSONYI LÁSZLÓ

Mit tudtam én alig tizenöt éves koromban, hogy Dosztojevszkij 1881. február elseji temetése után egy orosz diák (a későbbi Nobel-díjas Ivan Pavlov professzor) így írt menyasszonyának, miután a gyászmenetben diáktársai diadalmi jelvényül vitték a fegyenc-bilincset, amit a hatvanéves korában már halott író Szibériában viselt megpróbáltatása és új emberré válása idején? Mit tudtam én, hogy akkor, lelkében megrendülve ezt írta Pavlov menyasszonyának: „Dosztojevszkij, ha mindezt láthatná és átélhetné, jól érezné magát. Hány olyan ember akadt, aki sírjánál fogadalmat tett, *hogy jobb lesz*, hasonlítani fog öhozzá. És te is, meg én is...”

Tettem-e ilyen fogadalmat tizenöt éves koromban, nem tudom. Pavlov professzor később a szovjet népek akkora dicsősége lett, hogy vallásosságát respektálva, úgy hírlík, Sztálin Leningrádban egy kicsinyke templom restaurálását rendelte el abból a célból, hogy Pavlov professzor ott reggeli ájtatosságát lakásához közel s munkaidejéből minél kevesebbet fecsérével végezhesse. Habár kérdés, hogy épp az ima lenne-e időfecsérlés a múltó emberi életben, ahol olyan sok drága időt fecsérünk erre is, arra is, míg hivatalokban várakozunk, az imádott nőre várakozunk, mindenre várakozunk s a végső dolgokra elfelejtünk jól várakozni. Pavlov professzor, akinek ez a kegy jutott, éppen várakozásával vívta ki, hogy Dosztojevszkij emberré nevelő nagysága mellett napi imáiban is tanúságot tehesen.

Mindezt akkor még nem tudtam. Különben is éppen akkor voltam abban a kamasz-erjedési korban, amikor egy gyanútlan gyermekkorból kilépve, de egy gyermekkori gyanútlan ártatlanságot elvesztve, zűrzavaros filozófiai eszméktől, nyugtot nem nyerő ösztönöktől hajszoltan és sarkantyúzottan: ha nem is éppen ateista a tegnapi vallásos gyermek, de Istenről nagy zavarában, lelki és testi szükségében legalábbis megfélemedkezve kóbor kutyaként caflat és szaglász a világban.

A Dosztojevszkijjal való első találkozás, ez a mezítábas emlék mintha egy angyszárny intése lett volna zűrzavaros kamaszéletemben, a Karamazov fiúkhoz hasonló apa-irtózásomban az alvilággá vedlő háborús évek alatt 1914 és 1919 között. Mert a második nagy háborút már némi tapasztalatok birtokában, nagyobb távlatok belátásával tudta szemlélni az, akit jó vagy rossz sorsa arra ítelt, hogy ezt a még nagyobb borzalmat is átélje.

Az ólmos egű, még nem elsötétítetten nyomott és rettegő, csak áramtakarékosságból, háborús ínségből, a nyomor és a sebesültek „csonkolt” testüségéből és jajából reménytelenné vált Nagyvárad. A máskor olasz-renaissance-módra élni tudó város a kis peceparti, vagy inkább Páris-patak melletti Nagyváradon — van Olasz városrésze, Váradvelence külvárosa a Páris patakja mellett — hajdani olasz és valon telepések, kőfaragók, szőlőtermelő munka utáni vidámsága ivódott itt be a kövekbe. A magyarokkal békeességben élhetett itt soknyelvű keverékben örmény és zsidó, román és rutén sok templomot építve és a másik felekezet példáját mindig kitanulva. Négy püspöksége is volt egyszerre bent a városban a két háború között, amíg a püspökségeket meg nem irtogatták. A katolikus most vákál, a két görög szertartású egybeolvadt, a református újra él s van még baptista püspöke is a városnak a sok templomú neológ és ortodox zsidó hitközségek mellett. De a szörnyű vérvesztéségtől ősi hitéhez visszamenekülő zsidóság fölkerlte a neológokat, hogy ne különködjenek s végezzék istentiszteleteiket a velencei Duomohoz hasonló nagytemplomukban úgy, hogy az ortodox híveket ne sértsék újításikkal. Várad, mezítábas emlék. Feledhetném-e, hányfajta hitvallásból, nemzeti berzenkedésből és megértésből, dialógusból és összebékülésből tevődött össze orcád? Hogy elindítottad Pázmányt, majd Szigligetét, mámort és gyötrődő szerelmeket ajándékozta Adynak és Juhász Gyulának, akik a hajdan itt kőborgó Janus Pannonius emlékét nem tudták filozopter módon újra emlézni, hanem új csapás vágtak nyelvünknek és öntudatunknak. S bennük egy új váradí renaissance parazsa izzott.

Ady Endre 1914 nyarán a Huszadik Század reform-találkozóján épp Jászi Oszkarral ágált itt a püspökségi hatalmat is elérő szabadgondolkodó és szabadkőműves polgárok előtt, amikor a szarajevói bomba Ferenc Ferdinándot megölte és a te-

nyérnyi „nem ártatlan vér” mégis vérfolyammá, vértengerré, véroceánná amőbásodott. Halálos pontosan emlékszem erre a füledt vasárnap délutánra és estére, mikor a hír Váradra befutott. Arra emlékszem, hogy egyszerre homályosabban égtek a nemrég fölszerelt ívlámpák a korzó fölött, és a korcsmákban elfogyott a szódavíz, mert egyik szomszédunk cselédkéje — formás süldőcske leány — líhegve jött, hogy náluk kártyaparti van, de sehol sem kapni szódavizet, adjunk hát kölcsön néhány üveggel. Számomra, és milliók meg milliók számára: ezzel kezdődött meg a háború, amelynek vége oly nehezen akar szakadni. S csak másikba nem torkoljon a népek közötti „örök megértés hijján.” A Huszadik Század (lehetünk-e büszkéek e névre?) váradai találkozója után egy revolverdörrenés visszhangjával kényes fülükben, Ady és Jászi borús jövőt sejtve sietett vissza a hírek tágöblűbb forrásához a fővárosba. Várad csak az ifjabbik királyok idején volt második fővárosa az országnak. A főváros ekkor már a szerencsétlenebbül kevert, de hál'Istennek kevert Budapest volt. Valószínűleg Pesten is halotthalványabban égtek már az éjjeli lámpák s lehet, hogy ott is kifogyott a szódavíz.

Vannak ilyen kipusztíthatatlan emlékek az ember életében. Nekem a gondtalan gyermekorból ez a forduló vasárnap ma is úgy él emlékezetemben, mint egy mitsem sejtő arának a vágyva várt és rettegett nászéjszaka, vagy fiúnak az első beteljesült és keserű kaland. Emlékezni szokás az ilyesmire. Én századunk menetével vagy tragikus sorsával jegyződtem el, ez volt a nászéjszakám. És e fölött a tragédia fölött kezdett vigasztaló angyalom lenni Dosztojevszkij, aki mindent megért az akasztófától az apaságig, a hitelenségtől Istenig.

De nekem még csak a nyári vasárnap napfénye villogott a Lukács György utca gesztenyefáinak dús lombjai fölött Nagyváradon, úgy emlékszem, még rövid nadrágos koromban. Hisz négy-öt éves korunkig akkoriban még szoknyában jártunk mi fiúgyermek s a szoknya, nadrág, hosszúnadrág váltás mind egy-egy nevezetes sláció volt. Mai gyermekeknek más váltásaik lesznek és vannak, nem kevésbé keservesek. A világot csak odaátról lehet megváltani, itt a földön egyforma törvények igazítják, hogy mindenki egyforma próba alatt viselje, ami sokszor, úgy tűnik, elviselhetetlen. Fiatalságunk a példa rá, hogy ők sem érzik kényelmesebben magukat mai sorsukban, mint mi a miénkben éreztük. Úgy látszik, örök a törvény, hogy az igényesebbek elvágyakozzanak.

Nodehát 1914. jún... A nap minden mozdulata él. Az ablakokat, ha meg lehetne még keresni a régi házakat a Lukács György utcában Váradon, ma is meg tudnám mutogatni. Kikönyöklő, vénülő, jobb középosztálybeli, sőt horribile dictu lezegényedett és városba szorult dzsentrilányokkal beszélgettem mindenre kíváncsi éhember vasárnap délutáni kölcsönös unalmunkban a hosszú utca sorát böklészva. És a hervadozni kezdő aggszűzek ablakukból kikönyöklölve az ébredezni kezdő kisleány életmohóságát is derengető napsugárnak érezve bőrükön — az unalom sok mindenre ráviszi az embert — nekem, a tizenegyes tácskónak ablakból kibeszélve elfecsegték, hogy már hetek-hónapok óta vöröskeresztes tanfolyamra járnak, köztük, seb-fertőtlenítést tanulva. Igaz, a Balkán-háborúk már ébresztgették új rémségekre a békés Európát. Igaz, sok minden igaz, pláne amit eltitkolnak. De valahol előkészítették, és sehogyan sem volt vétlen az a háború, ami gyermekvilágom paradicsomába mindent megzavaró sátánként besurrant és mindent összezavart. Ősállati körmeivel pedig olyan függönyöket és lepleket hasogatott szét, amik mögött akkori tudatom szerint idill volt csak, s az ádáz körmök hasítékán át megláttam a kárpitok mögött mindig tátongó poklot.

A hamarosan kitoró és rákosan egyre szélesebb területekre burjánzó háború ellen önvédekezésből narkotikumhoz menekültem. A szeszt utáltam, — legfeljebb pezsgő, édes likőr ment le a torkomon — LSD és Marihuana még nem volt, — különben biztosan ebbe vettem volna kínoktól könnyebbülésem esélyét — maradt a Fellner és Helmer építette, bécsi mintájú váradai színház a Bémer kanonoktól ajándékozott téren. Mert Váradon különböző kanonokok akadtak. Volt, aki luxusvilágnak illő házat épített a szeretőjének a rossz nyelvek szerint. Állítólag a Lukács György utca egy-két igen szép háza ilyen rokonleánykák számára épült, akik aztán fikuszai, filodendronai, kliviái és begóniái füledt levegőjében sorra elhervadtak. De voltak igazi cölibátus-hű kanonokok is, akik szegényházakat, árvaházakat építettek. A Bémer kanonoktól ajándékozott téren meg pláne színház is épült Fellner és Helmer monarchiaszerte ismert sablonja szerint, habár volt már egy kevésbé

fűthető színház a Rhédey palota udvarán, azaz parkjában, ahová szintén befért hét-nyolcszáz ember. De a Bémer-téri kőszínház épp a háború előtti években élte fénykorát. Volt itt Ady Endre és Juhász Gyula ősbemutató, vitát keltettek a helybeli lapokban a Bíró, Bródy, Thury, Földes társadalmi darabok és katonadrámák. A kicsiny emberszabású Nagyvárad legnyüzögőbb közepén könyökölt ki a térre a görögösen könnyed színházacská, amely mintha Offenbach szellemének könnyedségére lett volna építve. Úgy lebegett a tér fölött, olyan szépívűen, mint a győzedelmes Niké szobra lebegettett Athén templomkoszorúza ormai fölött. Várad, a léha város leróttá időnként adóját a klasszikusoknak. Madách, Szofoklész, Shakespeare, Rostand mellett is mindig sikerdarabok voltak. De a színház kasszamegtöltő fő vonzóereje az operett volt. És a főhercegi és bácskai származású huszártisztektől pártfogolt, öltöztetett és kucséroztatott primadonnáktól és szubrettektől nagyhírű színház bírt földi síkon a legjobban ellent állni a háborús besötétedésnek. Zsengébb koromban még csak a szombat és vasárnap délutáni előadásokra merészkedtem el — akkor nem jártak a köznéphez illő mulatságokra a mindig elegáns páholybérlő paptanároim. De később sokszor szemeztünk egymással a páholyosok enyhén hajló karéjából s nekem sohasem volt engedélyem, mert a színház karmestere, nővéreim zenetanárja csak délután telefonált, hogy van egy félárú páholya. Hát így élveztem páholyból a Sybillt, vagy a Cigányprimást. Másnap megszólítottak, vagy óra alatt raportoztattak paptanároim az engedély nélküli kiruccanásért — voltak még ilyen ősi maradványok az igazán haladó paggimnáziumban is — de megvizsgáltam őket, hogy ha bennük nem tett kárt az előadás frivolsága, bennem, a reformátusban még kevésbé. A premontrei kanonokok éppen nagyúri helyzetük miatt voltak a legjobb tanerők. Anyagi helyzetük megengedte nekik, hogy nyaranta, kinek hogy tetszik, Norvégia fjordjait, a Szahara embertelepüléseit, vagy akár Tibet alacsonyabb régióit látogassák meg. A provinciális Magyarországon s annak akkor legforróbb haladásvágytól üzött Váradján ők igazán nem kicsinyeskedtek neveltjeik színházba járása ügyében. Legfeljebb bizonyos öröklött tanügyi rendeletek laza betartását igényelték félkézzel. Ami nagyobbvonalúság bennem akadt későbbi életemben, tőlük örököltem s örökre hálás vagyok nekik. Épp olyan kultúrmissziót teljesítettek a zsiros Tiszántúlon, mint Ady, Jászi Oszkár vagy a helybeli jogakadémia tanára: Ágoston Péter.

A katolikus főgimnázium növendékeinek kétharmada zsidó, görögkeleti román, vagy protestáns volt. Sohasem láttam-tapasztaltam nyolc hosszú év alatt, hogy nem ugyanazt az elbánást gyakorolták volna velük szemben, mint a velük egy hiten levőkkel. Mikor 1913-ban, első gimnazista koromban engedélyt kértem, hogy református létemre a katolikus hittant is tanulhassam, fölényesen csak annyit mondtak: „csak azt ne hidd, hogy ezért akármiben is jobb jegyet kapsz nálunk. Annál szigorúbban fogunk megítélni.” Valóban a koldus Magyarországon akkoriban sokan mímelték egyházhűséget, tizennégy éves korukban kispapoknak álltak, hogy a gazdag egyház nevelje föl őket, aztán az érettségi után szabad volt a vásár, lett kiből-kiből az, amire vágyai, ösztöne, jó vagy balsorsa vezényelte. Ha emberileg érthető különben tanultság-kilátástalanságú szegénygyerekek eme családí cselszövése, nekem más volt a helyzetem.

Ezenfelül pedig a váradi újságok — hat is megjelent naponta egyidőben — mind kis vidéki nyomdák munkával való ellátottságára épültek. Apám pedig iparfőfelügyelői tisztében e nyomdák és újságok fölött is bizonyos patronátussal bírt. Az újságok hasábjain bizony elverték volna a port azon a paptanáron, aki épp a Possonyi iparfőfelügyelő fiát vexálja. Ebben a szabadkőműves városban tehát a szólásszabadságot uralta katolikus és zsidó, görög pápa — bár utolsó sorban — református lelkész egyaránt. Ez legföljebb elnézte, hogy én a katolikus hittan órárendbe iktatott (reggel 8-9-ig tartó) tanulmányait tüntetem ki jelenlétemmel s nem a Tisza-ház udvarán délutánonta egy protestánsul szomorú Bocskay kép alatt a katolikus egyház ott akkor szokásban lévő gyalázását. Azóta mind a kettővel megbékültem. De ifjú szívem óráingája mágneselesen mindig az ősi egyház tradíciói felé lejtett. Ott pedig hittanból mindig a legelső voltam, bár bizonyítványomba nem írhatták be a jegyeket.

Lehettem tehát szemtelen. Finoman, igazi premontrei növendékként voltam az. Bevallottam, hogy a nyomasztó háború, a vérpocséklás undora elől kell menekülnöm ezekkel a kis rövid színházi mámorokkal és kikapcsolódásokkal, hogy még a Suppé-, Offenbach-, Jacobi-melódiák is, bármily rövid kis enyhületet hozan-

dók, az egyetemes rosszerzet, a honi *malaise* majdnem szibériai fegyencbilincseiből, számomra olyanok, mint a légszomjban szenvedőnek a vastüdő.

Ezek a világot járt fehér reverendás papok — apám helyett apám, szigorukban is emberségesen — valahogy mégis megértették, hogy ezzel a fiúval valami baj van, hogy kézbe kell venni, másképp kell vele bánni, mint az átlagsuhanccal. Könyvtárrendezést bíztak rám, hogy kábitson a sok ismeretlenség, ami a könyvcimkékből felém tángott, kerülő utakon talán ők irányítottak Dosztojevszkij felé is. Aiszkülösz, Szofoklész, Euripidész olvastattak velem — Arisztofanész úgyszólamaszmalságnak számított, olvastam falva — meg Madácho. A konvencionális családi könyvtárat, száztíz kötet Jókai díszkiadást, hat-hat kötet Petőfit és Aranyt, a keserű édes, akkor még nem egészen kiízelt Mikszáthot, sőt még Gárdonyit és Herczeg Ferencet is kivégeztem. A Jules Verne-köteteket már csak cserére használtam, de May Károlyig sohasem süllyedtem és a légszomj, a színház-szomj, a háborútlanság-szomj mellett egyre dühödtebb olvasási inger vett rajtam erőt. Menekülni, menekülni egy méltóbb világba!

Ekkoriban történt, még a kézírással készült akták idején, hogy a Kereskedelmi minisztériumból, ahová apám iparfelügyelőse is tartozott, leírtak, hogy nem érnek rá hieroglifákat fejtegetni. Apám mindig kézzel írta a saját házában tartott hivatal aktáit. Pokoli rossz írással, gyorsírásszerűen s félig elharapott szavakkal. A minisztérium nagylelkűen státust is alkotott egy gépirónó számára, mert az ipari fölmentések mind apám javaslatai szerint történtek és a munka a háború alatt fölszaporodott a kis két és félszobás hivatalban. Apám a nagycsaládos, józan életű munkások mentesítését tartotta fontosnak és egy-egy ilyen ügy indokolása sok papírba és tintába került. Házunkba pedig egy cseppet sem szépecske, kopott kis gépirókisasszony került Várad szegénynegyedéből, a Körösön túli Újvárosból. Én pedig könyvéhségemben fölfedeztem, hogy a gépiró verebecske egy kétkötetes regényt tart a fiókjában: Dosztojevszkij Félkegyelműjét. Ezt pedig nekem ösztön-szerűleg olvasnom kellett.

Igenám, de váradi házuk afféle tiszántúli osztott ház volt. Egyik oldalon a tágasabb részben a családi otthon, a kisebb fertályban pedig az iroda. A két részt nagy vaskapú választotta el, amely mindig zárva volt és minden hivatali vagy magánlátogatás rézcsengettyűzésére rohanni kellett valakinek, eltolni a riglit és beereszteni a csöngettyűzőt. Ebbe a félig elvarázsolt, magányosságra ítelt házba került a sápadt kis gépirónó, vele a Félkegyelmű, ami első pillantásra vágyat ébresztett bennem, mikor a verebecske beléptemkor a fiókjába rejtette. Fiókja kulcsra járt, de a mi fiókunk volt és nem volt nehéz a testvérkulcsot megjelennem. Hogy a könyvhöz férhessek, éjszakánként, mikor már elcsendesült a ház s mindenki az igazak álmát aludta, tolvajlámpát gyújtottam tehát, elemes zseblámpát, előbb magamhoz véve az összes kulcsot, ami az expedícióhoz szükséges volt. A fiók kulcsa állandóan nálam volt, az iroda előszobájának és nagyszobájának kulcsát apám munkája végeztével mindig a mi hátsó előszobánk kulcs-tartójára akasztotta. Álmat színeltem tizig, tizenegyig, amíg apám szomszéd szobából jövő hortyogása biztonságot nem ígért. Ha meg kiszálláson volt, korábban is indulhattam. Anyámtól nem kellett tartanom, ha rajta is kap a könyvorzáson. Legkésőbb éjfél előtt valamivel megindultam mezítláb, hálógíngben az irodafer-tály felé. Nem volt nyár, nyirkosságra, sőt talpégető fagyosságokra is emlékszem. Apám a fürdőszobát az irodája mellé építette, vérmességében sokszor kellett tusolnia, én pedig unván a fürdés utáni ceremóniákat, papucsba bűvást, letörülközést, már kis gyerek koromtól havas udvaron át mezítláb rohantam lakásunk jól fűtött gyerekszobájába. Edzett voltam testileg. De lelkileg ezután kezdtem edzeni magamat.

Dosztojevszkij-émlékem talán össze is forrott ezzel a belül-hevült, nyirkos talpégető fagyossággal, utána a megtalált ágy melegével és a lélek fűtőanyagával, az igazan kimondott igével. Mert előbb csak belé kóstolni akartam az irodafiókba rejtett könyvbe. Belekóstoltam.

És azután minden éjjel, még ha másnap pirulnom is kellett az iskolai elkésések miatt — vagy nekifognom ép vagy menthető fogaim kihúzásának, — a Félkegyelműt olvasnom kellett. A magát egészen kegyelemtelenné-vaduló világban egy „félkegyelmű” már a félörökség visszanyerését jelentette.

A foghúzáshoz eligazítóul megjegyzem, hogy miután már minden mértéket túllépő reggeli késéseim és elsőóra mulasztásaim — kivéve a nem kötelező, reg-

gel nyolckor kezdődő hittanórákat — a liberális premontrei gimnáziumban is némi berzenkedést keltettek, rájöttem a trükkre, hogyan szabadulhassak a korholásoktól. Egy frissen húzott foggal és a hozzátartozó esetleges szájkítatással dokumentált operatív eljárás szánalmában fürödve mindig igazolni lehetett az elmulasztott, bár csak elkésett első órát. Spitzer fogorvos úrnál, ahová családirag járunk, reggel negyedkilenc tájt sohasem volt várakozás. Kilencre megszerezhettem az igazoló fogagyarat és ezt a mesterséget különösen akkor kezdtem űzni, mikor rájöttem, hogy csak az injekcióval való foghúzás hagy hátra fájdalmasokat és duzzadalmakat, tehát injekció nélkül kell az agyart kirántatni és akkor vígan tölthetem napomat az iskolában annyi világjárt premontrei tanár között, akik egyre tágabb és tágabb kapukat nyitogattak számomra a nagyvilág felé.

Spitzer fogorvos rendelője éppen a helybeli orsolyita zárda betegszobájával szemben állott, úgy az első emeleten és az ott lábadozó kislányok azzal szórakoztak, hogy a foghúzó székbe préselt, rémült arcú pasikon pukkadozzanak. Az igazán városias Várad szűk fútcáján ehhez nem kellett messzelátó. A kislányok az ablakhoz nyomták orrukat, vihogtak, lökdösték egymást és nézték a foghúzási kivégzést, hogyan szenved a páciens. Rajtam is pukkadoztak, pedig nem is voltam rémült. Legfeljebb velük egykorú, ami zárdába zárt lányok számára untig elég az érdeklődésre, még ha nem is szenved olyan nagyon az a foghúzott páciens. Az éjszakai Dosztojevszkij-bacchanáliák és a reggeli imitt-amotti foghúzások tehát folytatódtak.

A háborús, rossz papírra nyomott, Révai klasszikus regénytárhoz csak szellemileg illeszkedő „Félkegyelmű” tehát mindennapi mezítlásos kalandok után jó néhány hétig az ágyamba vándorolt. Nem bírtam letenni, visszalopni a helyére hajnali három-négyig, mikor már igazán illet kakashoz kukorékolása közben megérdemelt alvásnak adnom a fejemet. És valahogy ebben az éjszakai Don Quijote-harcban vérembe ivódott az igazság, a szegények szeretete, a bűnösök szívemre ölelése, és az az emberi részvét, amiről Pavlov professzor azt vallotta levelében menyasszonyának, hogy ők sem eléggé tökéletesek ebben. Ki tökéletes azokon kívül, akik el tudják hitetni magukkal, hogy tökéletesek. A vizsga tökéletlenségünk belátásában és bevallásában áll. Dosztojevszkij tudta ezt. És Pavlov is tudta, minden tudása ellenére, mert élete végéig minden reggel egy neki restaurált templom felülvilágításos homályában érintkezni vágyott a csak sejtett végtelennel.

És mit tudtam én akkor, az orosz zseni előtti kábult és megszállott hódolatomban, hogy később Einstein azt mondta: „Gausztól sem tanultam annyit, mint Dosztojevszkijtől”.

Miért választam a „léha város”, Nagyvárad operett- és szép nő kultuszát? Mert ebből az álkábulatból kellett Dosztojevszkij fölkapaszkodnom. Egy suhanc életében elég rekord ez is.

A kamaszmohóság kalóz útkeresésében, mezítlásos éjféli zarándoklatok után Miskin herceg legmélyebb Dosztojevszkij élményt hurcoló látomása, a kivégzés feledhetetlen jelene igázított el aztán végsőképpen:

„Azután, mikor elbúcsúzott társaitól, elkövetkezett az a két perc, amelyet arra szánt, hogy *magára gondoljon*, előre tudta, mit fog gondolni: szerette volna minél hamarabb és minél világosabban elképzelni, hogy s mint lesz ezután. Most még él, de három perc múlva már csak valami lesz, illetve valaki vagy valami — de ki és mi? És hol lesz? Elhatározta, hogy mindezt tisztázza két perc alatt! A közelben volt egy templom és a szentegyház tornya, aranyozott teteje tündöklött a ragyogó napfényben. Emlékezett arra, hogy roppant makacsul nézte a tetőt, meg a róla visszaverődő, szikrázó napsugarakat. Nem tudott elszakadni ezektől a sugaraktól. Úgy tetszett, ezek a sugarak az ő új természete, és három perc múlva valahogy *egybeolvad* velük... Borzalmas volt a bizonytalanság, meg az undorodás ettől az új valamitől, ami majd lesz, sőt mindjárt bekövetkezik... ez alatt az idő alatt semmi sem volt számomra súlyosabb, mint az állandó gondolat: „Mi lenne, ha nem halnék meg? Mi lenne, ha visszanyerném az életet? Micsoda végtelenség?”

S talán magam is azt kerestem a téli, fagyos, mezítlásos váradi éjszakákon át zarándokolva s a lángész észveszejtő mélységei fölé hajolva:

„Micsoda végtelenség?”